

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
Series "Psychology". № 2(16), pp. 44-50 (2022)
УДК 159.922
DOI: [https://doi.org/10.17721/BSP.2022.2\(16\).8](https://doi.org/10.17721/BSP.2022.2(16).8)

ISSN 1728-3817
© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2022

Олексій Сабадуха, канд. філос. наук
ORCID: 0000-0002-7227-1278

Українська асоціація психосоматичної терапії, Житомир, Україна

СПОНУКАННЯ ЯК КОНСТИТУТИВНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПСИХІКИ ЛЮДИНИ

Досліджено фундаментальний вплив спонукань людини на її внутрішній і зовнішній світ. За методологічну основу прийнято погляди Аристотеля на причинність існування речей і явищ, а за теоретичну – теорію психологічного поля К. Левіна. Проаналізовано основні шляхи формування спонукань, а саме – процес виховання та засвоєння соціального механізму життєзабезпечення (відносини розподілу, обміну та власності). Встановлено зв'язок спонукань, настанов і домінант. Доведено, що спонукання формують певну ієрархію настанов, що закріплюються в мозку людини як домінант. Досліджено також вплив спонукань на формування людської типології: залежна особистість, посередня особистість, зріла особистість і геній.

Ключові слова: спонукання, причинність, психіка, свідомість, стимул, мотив, інтерес, ідеал, настанова, домінанта, принципи життєдіяльності.

Вступ. Проблема спонукань до діяльності в сучасній психології залишається малодослідженою; спонукання вважають синонімом мотивації. У словниках та психологічній літературі мотиви зазвичай визначають через систему спонукань і причину активності [15, с. 256; 25, с. 34–36; 7, с. 6]. Отож, спонукання постають родовим поняттям щодо мотиву. Утім, саме поняття *спонукання* у психологічних і філософських словниках відсутнє, що викликає певне здивування. Проте Х. Хекхаузен використовує його для позначення початку діяльності [25, с. 61], що можна інтерпретувати як причину. Відсутність родового поняття констатує той факт, що психологи не знають важливої частини людської суті та плутають взаємозв'язок між поняттями *спонукання*, *настанова*, *інтерес*, *мотив*, *стимул*, *мета діяльності*. Це свідчить про порушення причинно-наслідкового зв'язку. Мотив, наприклад, спочатку визначають через спонукання [7, с. 6], але потім маємо таке формулювання параграфу: "Залежність спонукальної сили мети від кількості мотивів, які її детермінують" [7, с. 14]. У цій ситуації мотив представлено як загальну причину людської діяльності. (Підкреслимо, що на таку плутанину навколо поняття *мотив* звертав увагу ще О. Леонтьєв [12, с. 189]). У літературі можна нарахувати десятки різновидів визначення мотивації. Це свідчить про те, що має бути родове поняття, усе ж психологи не поспішають визначити його.

Вважаємо, що в розумінні мотивації людське мислення зупинилося на рівні чуттєвого сприйняття і не дійшло до раціонального осмислення причин людської активності. Зазначена ситуація також свідчить про відсутність системи понять, яка б не суперечливо описувала різноманітність людських спонукань. Різні види спонукань, що лежать в основі людської природи, поки що не стали, на жаль, предметом аналізу психологів. А втім, ще Аристотель запитував: суть людей одна чи різна? [1, с. 110]. Практика доводить, що вона різна. Іншими словами, знати людину – це усвідомлювати її спонукання.

Отже, метою дослідження є доведення конститутивної ролі спонукань у життєдіяльності людини, що передбачає:

- відшукати методолого-теоретичне підґрунтя для аналізу спонукань до діяльності;
- проаналізувати механізми їхнього формування;
- довести вплив спонукань на формування людської типології.

Теоретико-методологічні засади дослідження. За методологічне підґрунтя дослідження проблеми спону-

кань прийнято погляди Аристотеля на причинність, що мають універсальний характер: причина є суттю буття речі [1, с. 221]. Поставимо запитання: "Що означає знати людини"? На думку Стагірита – це означає знати причини, під впливом яких функціонує психіка людини та проходить її життєдіяльність. У загальному вигляді Аристотель розрізняє дві причини: матерію і форму, причому причиною матерії вважає форму [1, с. 221]; матерію розглядав як можливість, а форму як дійсність [1, с. 232]. Згодом філософ конкретизував свої уявлення й виокремив чотири причини: формальну, матеріальну, дієву (рушійну) й цільову (ентелехію) [1, с. 70]. Відомо, що Аристотель намагався синтезувати ідеалізм і матеріалізм, "лінію Платона" і "лінію Демокріта" та подолати суперечності між ними. Усе суще Аристотель розглядав як єдність матерії (субстрата) і форми (образа), а останню вважав первинною щодо матерії. А тому не дивно, що причинність філософ пов'язував із матерією та формою, утім перші причини речей Аристотель убачав у формі, точніше, в інтелектуальній діяльності [1, с. 146]. Щодо людини це означає, що форма перебуває в душі [1, с. 199], яка є першою сутністю [1, с. 209]. Це дає змогу зробити припущення: спонукання – перша сутність людської психіки та свідомості, утім, слід мати на увазі, що вони перебувають у стані постійних змін.

Причинність, за висновками Аристотеля, повинна мати свого матеріального носія. Підґрунтям причинності є матеріальність світу, а тому філософ виокремлював матеріальні причини, що відповідають на питання "Із чого?" [2, с. 87]. Щодо спонукань це означає, що вони формують настанови й домінант. Матеріальною основою спонукань є домінанта. Домінанта (матеріальний носій, субстрат спонукань), як і самі спонукання, теж перебуває у стані становлення та змін.

Форма, як перша причина, відповідає на питання "Чому?" [2, с. 87]. Спонукання є першою причиною, що визначають інші функції психіки. Зі спонукань починається психологічний "рух". Отже, спонукання постають причиною психічної діяльності. Для подальшої аргументації звернімося до метафізики Аристотеля. Як відомо, метафізика намагається відшукати начала буття. "Началом називають те в речі, звідки (виділено. – Авт.) починається рух" [1, с. 145], началом є те, що приводить річ у стан руху чи спокою [1, с. 304]. Ці роздуми надають достатньо підстав для висновку, що началом психічного життя є спонукання до діяльності.

Дієва (рушійна) причина вказує "звідки початок руху" [1, с. 70, 72] й органічно пов'язана із формальною причи-

© Сабадуха Олексій, 2022

ною [1, с. 303]. В Аристотеля дієва причина постає як *за-сіб*, за допомогою якого відбувається діяльність [2, с. 86].

Найдосконалішою причиною в Аристотеля постає цільова причина (ентелехія), яку він пояснює через словосполучення "заради чого" й уточнює, що цільова причина визначає межу діяльності [2, с. 86], а також є метою і благом для іншого [1, с. 147]. Отже, цільова причина може виходити за межі діяльності людини та стосуватися життя будь-якої іншої. Це принципова річ. Іntenція спонукань може перебувати як у межах потреб окремої людини, так і виходити в загальне. Іншими словами, спонукання визначають зміст, кінцеву мету і смисл людської життєдіяльності. Виконаний аналіз доводить, що вчення Аристотеля про причинність може бути методологічною основою дослідження спонукань до діяльності.

За теоретичне підґрунтя дослідження приймаємо теорію психологічного поля К. Левіна, під впливом якого формується діяльність і поведінка людини [11, с. 46]. На думку Х. Хекхаузена, К. Левін уперше сформулював принцип взаємодії людини й ситуації [25, с. 66]. Теорія поля охоплює як внутрішні, так і зовнішні аспекти взаємодії людини та ситуації. К. Левін доводить, що ситуацію, у якій перебуває людина, потрібно описувати психологічно: виходити із наявних можливостей людини та її сприйняття соціуму. Із соціальної ситуації людина сприймає не все, а те, що відповідає її можливостям (світоглядним, політичним уявленням, здібностям, сьогоденним потребам, очікуванням), тобто лише те, що впливає тут і зараз [11, с. 66–68]. Проте на поведінку людини можуть впливати пам'ять про минуле, погляди на сьогодення й майбутнє [11, с. 73–76].

Теорія поля К. Левіна, на наш погляд, своїми витками має психологію У. Джемса. Останній звертав увагу, що "свідомість завжди буває більш зацікавлена однією думкою, ніж іншою, відтворюючи під час процесу мислення відомий вибір між її елементами, заперечуючи одні й надаючи перевагу іншим" [6, с. 75]. З позиції феноменології Е. Гуссерля теорія поля К. Левіна та погляди У. Джемса є результатом інтенційного характеру свідомості.

На основі цих роздумів К. Левін виводить формулу людської поведінки. Поведінка (V) є функцією від особистісних характеристик (P) й особливостей оточення (U): $V = f(P, U)$ [11, с. 85; 24, т. 1, с. 183]. Поведінка постає функцією двох змінних величин: з одного боку, психологічних, соціально-політичних, культурних якостей людини, а з іншого, – особливостей ситуації. За такого підходу спонукання є "ключовим подразником", що приводить людину в дію [25, с. 61]. У цій думці звертаємо увагу на термін *ключовий подразник*, що варто сприймати як еквівалент першої причини діяльності Аристотеля. Психологічне поле К. Левін інтерпретує як життєвий простір і поле діяльності людини.

Наведені теоретико-методологічні роздуми надають підстави стверджувати: спонукання є началом, основою, – субстанцією психічного життя людини. Структурованість спонукань визнавав ще І. Кант, виокремивши мотив, інтерес і максимум, спеціально підкресливши: інтерес виростає з мотиву і є спонуканням індивіда, який має розум [8, с. 89], але ця надзвичайно плідна думка втрачена сучасною філософією та психологією.

Спонукання – це родове поняття, ключовий подразник, що охоплює несвідомі та свідомі рушійні сили людини в ситуації її взаємодії із середовищем – джерелом активності. Спонукання структуруються відповідно до внутрішніх і зовнішніх умов життєдіяльності

людини й водночас структурують її психіку та здійснюють вплив на фізіологію. Вважаємо, що спонукання варто прийняти за центральне пояснювальне поняття (системоутворювальний, конститутивний елемент) свідомості. На наш погляд, у цьому полягає ключ до розуміння людської психіки.

Механізми формування спонукань. Найскладніший момент у розумінні спонукань починається з питання: "Як вони трансформуються у свідому рушійну силу?" У зазначеному контексті ми досліджуємо спонукання на межі ідеального й матеріального: психологічного і соціального, психологічного та фізіологічного. Проаналізуємо спонукання в контексті взаємодії психологічного та соціального. Тут варто врахувати принципи досягнення Д. Узнадзе. Психолог подолав постулат безпосередньої взаємодії людини із соціальною реальністю, тобто подолав панівний суб'єкт-об'єктний ($S - O$) підхід взаємодії людини й соціальної реальності. Учений довів, що взаємодія людини з реальністю опосередкована певними настановами, які притаманні людині на цей час [21, с. 158–159]. Для формування настанов потрібні певні суб'єктивні умови й наявність відповідної ситуації.

Безумовно, спонукання формуються у процесі виховання. В умовах суспільного розподілу праці на їхнє формування суттєво впливає положення людини в системі суспільних і виробничих відносин та її орієнтація на ту чи іншу систему відносин. Припускаємо, що стрижень життєвого простору людини утворюють суспільні відносини. Конкретизуючи ці роздуми, зауважимо, що на формування соціально-економічних спонукань суттєво впливає рівень практичного освоєння соціального механізму життєзабезпечення (СМЖ), під яким розуміємо ієрархізовану системо-структуру трьох базисних форм економічних відносин:

- відносини розподілу й отримання (засобів праці і засобів до життя);
- відносини обміну й управління (виробництвом і розподілом засобів праці та засобів життя);
- відносини власності й володіння (засобами, процесом і результатом – продуктом) [13, с. 15–44].

Уперше на цей факт звернули увагу О. Гречаний і В. Сабадуха. (Припускаємо, що СМЖ є соціальним еквівалентом життєвого простору Левіна [11, с. 77–83]). Ураховуючи інтенційний характер свідомості, зауважимо, що під впливом спонукань формуються життєві настанови людини.

О. Асмолов на підставі ідеї Д. Узнадзе формулює гіпотезу "про ієрархічну рівневу природу настанови, як психологічного механізму стабілізації діяльності" [3, с. 62], виокремлюючи операційну, цільову та смислову настанови. О. Гречаний та В. Сабадуха визнають це як позитивне досягнення, але зауважують, що психологи роблять одну й ту ж саму помилку: не виходять за межі психології в соціум [5, с. 90].

Ураховуючи помилки О. Асмолова та Д. Узнадзе, поглибимо аналіз про таємниці взаємозв'язку психічного й соціального на основі понять спонукання й настанови. Складність суспільного буття, економічний фундамент якого утворює СМЖ, людина усвідомлює поступово. Її свідомість із СМЖ засвоює те, що відповідає наявному психологічному, соціальному, інтелектуальному досвіду та тим потребам, що мають реальне значення для людини. Якщо її життєві потреби обмежені уявленням: щоб жити, потрібно отримувати за визначеними нормами частину матеріальних благ, то відносини розподілу й будуть дійсним базисом його

життєдіяльності. (Повсякденною мовою психологічне поле (взаємовідносини між робітником та працедавцем) зводиться до того, що вони домовляються між собою: один зобов'язується виконувати певну роботу, а інший – платити відповідну платню. Усвідомлення відносин має одновимірний характер, а саме причинно-наслідковий: зробив – отримав, не зробив – не отримав. Цей характер домовленостей – найпростіший механізм, на основі якого людина забезпечує себе і свою родину матеріальними благами).

Освоєну частину СМЖ буде закріплено у свідомості у формі соціально-психологічної настанови – стимулу. Спонукувана стимулом людина відчуває залежність від інших людей, страждає від цієї несвободи, підкоряється або бунтує проти цієї ситуації, намагаючись "вибитися в люди". Така людина постає як "раб" власної соціально-психологічної, інтелектуальної й духовної незрілості. Змістом такої настанови є винагорода чи покарання. У межах такого життєвого простору людина не усвідомлює себе повноцінним суб'єктом суспільного життя. Цей рівень розвитку свідомості варто охарактеризувати поняттям *залежність*.

Якщо життєві потреби людини ґрунтуються на уявленні: щоб бути успішним, треба бути причетним до сфери управління й обміну та самому встановлювати норми отримання благ як для інших, так і для себе самого, то людина орієнтуватиметься на відносини обміну й управління (На повсякденному рівні це означає, що така людина через механізми ринку шукає таку діяльність, яка б приносила їй найбільшу економічну, соціальну, політичну вигоду. Вона розуміє, що в основу життя краще покласти не виробництво матеріальних благ, а їхній обмін. Цей тип людини орієнтуватиме свою свідомість на осмислення процесів обміну – управління у співвідношенні з процесами розподілу – отримання, а саме: товари як і власну робочу силу слід обмінювати на інші товари та гроші і краще це здійснювати на основі нееквівалентності процесів обміну). Цей факт буде закріплено у свідомості у формі настанови, що отримала назву "мотив". Для цього типу людини характерне пристосування до реальності.

Пояснимо зв'язок між соціальним і психологічним на основі повсякденного досвіду та прикладів із казок. Наприклад, вівчар із казки "Вівчар, пан, його онук та бичок" на початку свого життя не усвідомлював сповна соціальні умови свого існування (СМЖ). Його досвід не виходив за межі безпосереднього виробничого процесу. Він ще не знав, що в умовах розподілу праці (ринку) перш ніж ставати до роботи треба з'ясувати: умови праці, вимоги до кількості та якості продукту, розмір оплати. Незнання вівчарем цих законів дало змогу пану певний час його обдурювати. Після того, як пан обдурив вівчаря, останній усвідомив, на чому були побудовані їхні виробничі відносини: на нееквівалентності процесу обміну. Усвідомлення цього механізму відкрило вівчарю шлях до збагачення, до того, щоб він сам став власником [4, с. 212–216; 19, с. 4–6].

Спеціально підкреслимо, що народна мова у казках корелює із науковими поняттями. О. Пранґішвілі, наприклад, виконав дослідження психологічних якостей людини на основі аналізу грузинської мови і довів певну кореляцію між науковими поняттями та народною мовою. У народній мові знайшли відображення такі поняття, як психічна активність людини, пізнавальні процеси, психологічні особливості людини, готовність до діяль-

ності, мотиви діяльності, і найцікавіше, що направленість діяльності трактує як настанову [14, с. 286].

Якщо первинні життєві потреби людини орієнтовані на розбудову справедливого суспільства та дотримання моральних норм, то людина у своєму розвитку спроможна засвоїти процес життєзабезпечення на рівні відносин власності, що визначають еквівалентність обміну, а також способи та кількість отримання матеріальних благ. Психологічно освоєний механізм життєзабезпечення буде закріплено у психіці у формі соціально-психологічної настанови – інтерес. Людина піднімається на наступний рівень засвоєння СМЖ, а саме: розуміє, що для реалізації своїх спонукань потрібно бути власником засобів виробництва. Її свідомість стає тривимірною, що дозволяє усвідомлювати процеси обміну – управління й розподілу – отримання в контексті процесів власності – володіння. Це дає змогу стати суб'єктом соціально-економічного життя.

Якщо первинні потреби людини орієнтовані на пошуки істини, цілісне сприйняття життєдіяльності людської спільноти, то людина осмислює СМЖ у контексті історичного буття людини з урахуванням минулого, теперішнього й майбутнього, а тому в неї формується настанова на ідеал і вона піднімається до рівня генія (докл. див. [5, с. 79–81]). Окреслені механізми життєзабезпечення на повсякденному рівні були осмислені й описані ще у міфах і казках, що проаналізовано у працях [16, 18, 19]. Утім, за висновками німецького ученого Ф. Клікса, на ці знання донині існує табу та соціальна монополія, оскільки вони розкривають приховані соціально-політичні таємниці [9, с. 138, 142, 209–210], а тому на теоретичному рівні вони не знайшли належного осмислення. Вважаємо, що є певна кореляція між теоретичними поглядами К. Левіна, народною мудрістю, що знайшла відображення в казках і міфах та запропонованим нами соціальним механізмом життєзабезпечення як соціальним змістом теорії поля та життєвого простору Левіна.

Отже, спонукання до життєдіяльності в контексті відносин людини із життєвим простором закріплюються в соціально-психологічних настановах людини і набувають структурованого вигляду: стимул, мотив, інтерес, ідеал.

Сформульовані методолого-теоретичні засади вимагають віднайти матеріального носія спонукань і настанов, отож слід перейти до аналізу проблеми в контексті психологія – фізіологія. Проаналізуємо ідеї О. Ухтомського про суть і роль домінанти в життєдіяльності людини. Домінанта є загальним принципом роботи нервових центрів, яка полягає в тому, що частково під впливом внутрішніх гормонів організму, частково під рефлекторним впливом у нервовій системі утворюються осередки підвищеного збудження, за допомогою яких організм здобуває можливість полегшено реагувати на подразнення [22, с. 34]. Отже, домінанта – це осередок збудження в корі головного або спинного мозку, що формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників за умови гальмування інших центрів.

Домінанта завжди супроводжується виникненням у корі головного мозку інтегрального образу, що фіксується в пам'яті. Домінанта може зникнути, а образ залишається в пам'яті або в несвідомому. Відновлення в пам'яті образу веде до відновлення домінанти. Осмислюючи ці процеси в роботі кори головного та спинного мозку, О. Ухтомський уводить поняття "орган" і зазначає, що домінанта – це орган нервової системи, який є поєднанням збудження й гальмування.

Домінанта, за О. Ухтомським, є фізіологічним чинником поведінки людини. З огляду на це учений стверджує: "Сурова істина про нашу природу в тому, що в ній ніщо не проходить безслідно <...> Зі слідів того, що минуло, виростають доміанти та спонукання теперішнього для того, щоб визначити майбутнє. Якщо не оволодіти вчасно зачатками своїх доміант, вони заволодіють нами. Отож, якщо потрібно виробити в людині продуктивну поведінку з визначеною спрямованістю дії, цього досягають щохвилини, невисипущим культивуванням необхідних доміант" [22, с. 106]. У цих роздумах відображено причинний зв'язок внутрішнього та зовнішнього світів: фізіологічного, психологічного й соціального. Домінанти формуються як під впливом психологічних зусиль самої людини, так і під впливом зовнішніх умов.

Домінанта для О. Ухтомського не лише пояснювала механізм роботи мозку, але була законом життя, який він радив покласти в основу відносин між людьми. Психологічно освічена людина має сприймати *іншого* не на рівні його поведінки, а усвідомлювати його доміанти. "Уміти конкретно підійти до кожної окремої людини, уміти ввійти в її шкалалупу, захити її життям, зрозуміти її вихідні точки, які її визначають, зрозуміти її доміанти, пристати до її погляду – ось завдання" [22, с. 90]. Людина, формуючи в себе доміанту на *іншого*, долає власне *его* й піднімає себе на рівень особистості. "Лише там, де ставиться доміанта на особу іншого як на найдорожче для людини, уперше долається прокляття індивідуалістичного ставлення до життя, індивідуалістичного світорозуміння, індивідуалістичної науки. Оскільки лише з огляду на те, наскільки кожен із нас долає самого себе та свій індивідуалізм <...> йому відкривається обличчя іншого. І з цього моменту, як відкривається особа іншого, сама людина вперше заслуговує, щоби про неї заговорили як про особу" [22, с. 90]. Отже, здатність сформувати в собі доміанту на іншого є підґрунтям того, що про таку людину можна говорити як про зрілу особистість.

Якщо для О. Леонтьєва особистість починається з усвідомлення мотивів власної поведінки [12, с. 205], то для О. Ухтомського – з того моменту, коли людина наважується на формування власної доміанти, стає "*на шлях вирощування <...> доміанти, уперше здобуває те, що можна в ній назвати особою*" [23, с. 255]. Учений висновок: переструктурувати свою доміанту на іншого – це здійснити духовну революцію. Звільнитися від своєї антигуманної доміанти – це надзвичайно важке, але нагальне завдання людини. Свої міркування про доміанту О. Ухтомський поєднує з роздумами І.Канта: людина з доміантою на *іншого* ніколи не використовуватиме іншу людину як засіб, а завжди ставитиметься до неї як до мети [23, с. 255]. У процесі аналізу доміанти О. Ухтомський доходить фундаментального висновку: кожна людина є залежною від своєї доміанти, тобто її "рабом". Механізм доміанти – посередник у взаємодії людини із життєвим світом, оскільки дивиться на світ крізь призму своїх доміант.

Поєднаємо дослідження О. Ухтомського та сучасного нейробіолога А. Корба. Останній науково довів, що людські вчинки – це результат взаємодії між префронтальною корою (свідоме), з одного боку, та ядром і верхньою зоною смугастого тіла (несвідоме), – з іншого. Ядро та верхня зона подають імпульс, а префронтальна кора ("президент" мозку) ухвалює рішення, що із цим імпульсом робити [10, с. 72–73]. Виходить, якщо доміанта міститься у префронтальній корі (зріла особис-

тість), вона здатна контролювати імпульси та потяги смугастого тіла. А. Корб зазначає: "Медіальна префронтальна кора може проектувати свою активність на верхню ділянку смугастого тіла, а орбітофронтальна ділянка кори головного мозку проектується на сусіднє ядро. Це може мати спрощений вигляд, але виходить, що префронтальна кора корегує та моделює наші імпульси та звички. Це розширює можливості контролювати власне життя, даючи змогу не залежати від минулого досвіду..." [10, с. 72–73].

У разі, коли доміанта міститься у смугастому тілі (залежна людина), префронтальна кора вимушена підкорятися його імпульсам. Принцип задоволення, що закріплений у вигляді доміанти у ядрі смугастого тіла, може бути настільки сильним, що йому змушена підкорятися свідомість, тобто людина йде за своїми інстинктивними бажаннями, потягами, потребами, настановами та стає їхнім рабом. Про стан психіки таких людей З. Фройд зауважує: "Щодо Воно Я подібне вершнику, який повинен приборкати сильнішого від себе коня <...>. Як вершнику, якщо він не хоче розлучитися з конем, часто залишається лише вести його туди, куди йому хочеться, так і Я перетворює волю Воно на дію, ніби це було його власною волею" [24, с. 432].

Вплив спонукань на формування людської типології. На підставі теоретичних положень О. Асмолова та Д. Узнадзе про настанову та доміанту сформулюємо гіпотезу: настанови й доміанти органічно пов'язані з різними типами людини. Кореляцію між різними типами людини та різними рівнями розвитку свідомості знаходимо в міфології, у філософів стародавнього Китаю (Лао Цзи, Конфуцій), в античних філософів (піфагорійці, Платон, Аристотель, Сенека, Марк Аврелій), середньовічних християнських філософів (Боецій, Григорій Богослов, Аврелій Августин, Тома Аквінський, Іоан Лівстичник та ін.), середньовічних арабських філософів (Аверроес, Авіценна), німецьких містиків (М. Екхарт, Г. Сузо, Й. Таулер), німецьких романтиків (Й. Шіллер, Ф. Шлегель-маєр), а також у німецьких класичних філософів (Й. Кант, Й. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель [17, с. 162–221]). Ієрархічний погляд на людську сутність притаманний українській філософії (І. Вишенський, К. Сакович, Т. Прокопович, Г. Сковорода та ін.) [17, с. 261–271].

На основі узагальнення цих знань В. Сабадуха сформулював метафізичну теорію особистості [17, с. 297–328]. Людина у процесі духовного становлення може пройти такі рівні розвитку: залежна особистість, посередня особистість, зріла особистість і геній, а може зупинитися на нижчих рівнях буття. Людина, яка здійснює життєдіяльність на першому чи другому ступенях духовного розвитку (за Д. Узнадзе, статична людина [21, с. 281–283]), актуально перебуває на знеособленому рівні існування, хоча потенційно у неї є особистісне начало. Спеціально підкреслимо, що на якому б рівні розвитку не перебувала людина, ставлення до неї має бути як до особистості. За певних умов людина спроможна подолати наявний рівень буття і піднятися до рівня зрілої особистості. Залежна людина живе безпосередніми потребами, посередня (за Д. Узнадзе, варіабельна людина [21, с. 283–285]) переслідує свою вигоду (економічну, соціально-політичну, правову, психологічну, світоглядну). Людина особистісного рівня розвитку (за Д. Узнадзе, динамічна людина [21, с. 278–281]) має такі ознаки: вимоглива до себе, прагне духовного вдосконалення, спонукається потребами суспільства, має розвинене мислення, психологічно й інтелектуально самостійна.

Уточнімо зміст свідомості людини різного рівня розвитку в контексті її настанов. Індивід залежного рівня розвитку спонукається стимулом безпосередніх потреб і живе за *принципом задоволення* [17, с. 309]. Домінанта залежної людини перебуває в зоні смугастого тіла, а тому її свідомість узгоджується з імпульсами та потягами несвідомого, не вступаючи з ними в конфлікт. Проте, водночас, вона перебуває в конфлікті із соціальними нормами та моральним законом. Зовнішній світ ділитиметься на те, що не приносить задоволення, і те, що приносить задоволення.

Свідомість людини посереднього рівня розвитку, яка спонукається стимулом вигоди, живе за *принципом реальності* [17, с. 310]. Домінанта посередньої людини мігрує зі смугастого тіла у префронтальну кору. За допомогою здорового глузду і з огляду на принципи реальності, вона може стримувати імпульси та потяги несвідомого, особливо коли це стосується її безпосередньої вигоди або досягнення влади.

Людина особистісного рівня розвитку, спонукувана інтересом, здатна побачити, зрозуміти *іншого* та надати йому допомогу. Настанови її домінанти особистості орієнтовані на *іншого*, критерієм життєдіяльності є *принцип цінності* [17, с. 311], а змістом свідомості – моральні норми. Домінанта зрілої особистості переважно міститься у префронтальній корі, а тому активність смугастого тіла контрольована. Свідомість особистості контролює та змінює характер індивідуального несвідомого, а також тримає під контролем колективне несвідоме.

Геній з його настановою на ідеал сприймає життя й реальність у контексті минулого, сучасного й майбутнього з урахуванням накопиченого культурою досвіду та сенсу буття людини. Змістом його свідомості є майбутнє. Геній усвідомлює недосконалість світу, але своєю діяльністю та способом життя намагається позитивно впливати на нього, а тому *принципом його жит-*

тя є творчість [17, с. 312]. Домінанта в генія стабільно перебуває в префронтальній корі, а тому активність смугастого тіла контрольована. Свідомість генія контролює та змінює характер не лише індивідуального несвідомого, а формує нові засади суспільного буття – конститує нову реальність.

Безумовно, необхідно ще досліджувати зв'язок між спонуканнями, настановою, домінантою, поведінкою та змістом свідомості людини. Проте О. Ухтомський звернув увагу на роль домінанти у цьому зв'язку. "Які домінанти людини, такий і її інтегральний образ світу, а який інтегральний образ світу, така поведінка..." [23, с. 264], отож чітко зафіксував ізоморфізм між зовнішнім і внутрішнім світом людини. Учений розкрив зміст домінанти: вона функціонує на основі механізму самовиправдання, а логіка постає інструментом психологічного самозахисту. З огляду на це домінанта завжди самовиправдовується, а логіка – її слуга. Незважаючи на те, що домінанта з метою самозбереження сама себе виправдовує, учений ставить перед людиною завдання оволодіти своїми домінантами.

Окультурування домінант залежної й посередньої людини є стратегічним завданням людства. "Щоб оволодіти людським досвідом, самим собою й іншими, щоб спрямувати у визначене русло поведінку й саме інтимне життя людей, потрібно оволодіти фізіологічними домінантами в собі самих і в тих, хто нас оточує" [23, с. 48]. У контексті сучасності зауважимо, що посередня людина пов'язала свої настанови й домінанти з вигодою. Унаслідок чого маємо знеособлене суспільство, у якому панує вигода та матеріальні цінності. Критично осмислюючи роздуми О. Ухтомського, зауважимо, що він як фізіолог абсолютизував роль домінанти, утім наведені думки надзвичайно актуальні в умовах знеособленого суспільства.

Таблиця 1

Конститутивний вплив спонукань на соціально-психологічні настанови людини, принципи життєдіяльності, домінанту та поведінку

Спонукування	Інтенції свідомості	Настанова	Принцип життєдіяльності	Домінанта	Поведінка	Мовні засоби	Рівень духовного розвитку людини
Потреба істини	На загальне, на оволодіння метафізичними законами буття	На світ, ідеал	Принцип творчості	Стабільно перебуває у префронтальній корі	Учинок, орієнтований на утвердження ідеалів	Відображають ідеал як поєднання істини, добра і краси	Геній, святий
Потреба справедливості й дотримання моральних норм	На оволодіння законами соціуму, пізнання відносин розподілу, обміну та власності	На <i>іншого</i> , інтерес	Принцип обов'язку	Переважно міститься у префронтальній корі	Учинок, Орієнтований на утвердження інтересів суспільства	Відображають інтереси суспільства, його цінності, цілі, національну безпеку	Особистість
Успіх	На власне <i>его</i> , пізнання відносин обміну	На себе, мотив	Принцип реальності	Мігрує зі смугастого тіла у префронтальну кору	Відтворення типових форм поведінки	Відображають прагнення до вигоди (економічної, політичної, правової, психологічної, світоглядної)	Посередня, репродуктивна людина
Безпосередня життєдіяльність	На власне тіло, пізнання відносин розподілу	На тілесні потреби, стимул	Принцип задоволення	Перебуває у зоні смугастого тіла	Найпростіші форми адаптації (S – R, стимул – реакція)	Відображають тілесні потреби, прагнення до задоволення	Залежна, тілесна, природна, одновимірна людина

Отже, спонукання, настанови й домінанта органічно пов'язані та перебувають на межі фізіології, психології й

соціології, а тому об'єктивно потребують міждисциплінарного підходу: участі філософів, психологів, педаго-

гів, нейробіологів. Підкреслимо, що настанова перебуває на межі психології та соціології, а домінанта – на межі фізіології та психології. Для характеристики цієї межі (розриву) можна використати термін Ж. Левіне "пояснювальний розрив" [26] (Для довідки зауважимо, що цей термін був уведений для осмислення фізіологічних і психічних аспектів свідомості). Однак подібний розрив виникає і на межі соціологічного та психологічного, утім, ми маємо єдине соціально-психологічно-фізіологічне поле. Підкреслимо, що подібні проблеми виникають під час дослідження будь-яких форм організації матерії, коли відбувається перехід від однієї форми організації матеріальних структур до іншої. Для аналізу межових умов поєднання різних форм організації матерії ще не вироблено відповідної методології. Отже, дослідження психіки людини має охоплювати три реальності: соціальну, психологічну та фізіологічну. Це цілісна проблема, яку не можна розривати. Синтезуємо роздуми в табл. 1.

Висновки. Спонування – це причина, ключовий подразник, динамічна, але водночас досить стабільна структура психіки людини, що забезпечує тотожність людського "Я" протягом життя, хоча може змінюватися за змістом і формою. Спонування охоплюють як свідоме, так і несвідоме. У разі зміни спонувань відбуваються також зміни на психологічному та фізіологічному рівнях. У процесі трансформації спонувань від стимулу до мотиву відбувається розвиток свідомості, але ці зміни не виходять за межі людського еґо і людина продовжує жити за законами еґоїзму. Під час переходу спонувань із рівня мотиву на рівень інтересу відбувається якісний стрибок як у внутрішньому житті людини, так й у зовнішньому. Людина виходить за межі еґоїзму і починає жити потребами *іншого* (інтересами суспільства), а її свідомість охоплює внутрішній і зовнішній світ, що можна висловити як єдність свідомості – буття. Під час переходу спонувань на рівень ідеалу свідомість починає випереджати буття та формує нові парадигми, первоначала. Отже, спонування суттєво змінюють внутрішній і зовнішній світ людини, що дає змогу стверджувати: спонування є конститутивною основою психіки. Завдяки спонуванням, настановам і домінантам ми маємо підстави описати функціонування людської психіки в єдності внутрішніх і зовнішніх умов життєдіяльності людини.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Метафізика. *Сочинения* : в 4 т. / пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. Т. 1. 550 с.
2. Аристотель. Физика. *Сочинения* : в 4 т. / пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. Т. 3. 830 с.
3. Асмолов А. Г. Деятельность и установка. Москва : МГУ, 1979. 151 с.
4. Вівчар, пан, його онук та бичок. *Українські народні казки: для мол. та серед. шк. віку*. Київ: Веселка, 1990. С. 212–216.
5. Гречаний О. Ф., Сабадуха В. О. Філософія здібностей у контексті пріоритету духовного над матеріальним: монографія. Луганськ : Вид-во СЛУ ім. Володимира Даля, 2015. 211 с.
6. Джемс У. Психология. Москва : Педагогика, 1991. 368 с.
7. Занюк С. С. Психология мотивации: навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 304 с.
8. Кант І. Критика практического разума. Київ: Юніверс, 2004. 240 с.
9. Кликс Ф. Пробуждающееся мышление: История развития человеческого интеллекта. Киев : Вища школа, 1985. 295 с.
10. Корб А. У пастці депресії. Як подолати тривожність і радіти життю. Київ, 2019. 216 с.
11. Левин К. Теория поля в социальных науках. Сенсор, 2000. 308 с.
12. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Политиздат, 1975. 304 с.
13. Маркс К. Экономические рукописи 1857–1861 годов. Київ : Політвидав України, 1982. Т. 46. Ч. 1. 515 с.
14. Прангишвили А. С. Исследования психологии установки. Тбилиси : Мецниереба, 1967. 340 с.
15. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків : Прапор, 2009. 672 с.

16. Сабадуха В. О. Дійсний зміст казкових образів з точки зору конкретного людинознавства. *Психолого-педагогічні проблеми розвитку сучасних освітніх технологій* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля: СЛУ ім. В. Даля. Луганськ, 2004. С. 115–122.

17. Сабадуха В. О. Метафізика суспільного та особистісного буття: монографія. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2019. 647 с.

18. Сабадуха В., Сівоконева Г. Знайомство учнів початкових класів з соціальним механізмом життєзабезпечення (за мат. укр. казок). *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка* (педагогічні науки). Луганськ, 2006. № 16 (111). С. 207–212.

19. Сабадуха О. В., Овчаренко С. М. Науково-методичні рекомендації по курсу психолого-педагогічної антропології для вчителів початкових класів загальноосвітньої школи. Луганськ : Глобус, 2010. 28 с.

20. Сепетий Д. Чому існує "Важка проблема свідомості" *Філософська думка*. 2016. № 2. С. 30–38.

21. Узнадзе Д. Н. Психологические исследования. Москва : Наука. 1966. 450 с.

22. Ухтомский А. А. Избранные труды. Ленинград : Наука, 1978. 358 с.

23. Ухтомский А. А. Письма. *Новый мир*. 1973. № 1. С. 253–266.

24. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва : Просвещение, 1990. 448 с.

25. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Москва : Педагогика, 1986. 408 с.

26. Levine J. Materialism and Qualia: The Explanatory Gap. *Pacific Philosophical Quarterly*. 1983. P. 354–361.

References

1. Aristotle (1983). *Metaphysics*. [Metaphysics]. Moskva : Mysl. [in Russian].
2. Aristotle (1983). *Fyzika*. [Physics]. Moskva : Mysl. [in Russian].
3. Asmolov, A. H. (1979). *Deiatelnost y ustanovka*. [Activity and installation]. Moskva : MHU. [in Russian].
4. Ukraini narodni kazky. (1990). *Vivchar, pan, yoho onuk ta bychok*. [Shepherd, lord, his grandson and bull]. Kyiv : Veselka. [in Ukrainian].
5. Hrechanyi, O. F., Sabadukha, V. O. (2015). *Filosofia zdibnostei u konteksti priorytetu dukhovnoho nad materialnym*. [Philosophy of abilities in the context of the priority of the spiritual over the material]. Luhansk: Vyd-vo SNU im. Volodymyra Dalia. [in Ukrainian].
6. Dzheims, U. (1991). *Psykhohohyia*. [Psychology]. Moskva : Pedahohyia. [in Russian].
7. Zaniuk, S. S. (2002). *Psykhohohyia motyvatsii*. [Psychology of motivation]. Kyiv : Lybid. [in Ukrainian].
8. Kant, I. (2004). *Krytyka praktychnoho rozumu*. [Critique of practical reason]. Kyiv : Yunivers. [in Ukrainian].
9. Klyks, F. (1985). *Probuzhdaushcheesia myshlenye: Ystoriia razvytiia chelovecheskoho yntellekta*. [Awakening Thinking: A History of the Development of Human Intelligence]. Kyev: Vyshcha shkola. [in Russian].
10. Korb, A. (2019). *U pasttsi depresii. Yak podolaty tryvozhnist i radity zhyttiu*. [Trapped in depression. How to overcome anxiety and enjoy life]. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Levyn, K. (2000). *Teoriia polia v sotsyalnykh naukakh*. [Field theory in the social sciences]. SPb. : Sensor. [in Russian].
12. Leontev, A. N. (1975). *Deiatelnost. Soznanye. Lychnost*. [Activity. Consciousness. Personality]. Moskva : Polytyzdat. [in Russian].
13. Marks, K. (1982). *Ekonomichni rukopysy 1857–1861 rokiv*. [Economic manuscripts 1857–1861]. Kyiv : Politytydav Ukrainy. [in Ukrainian].
14. Pranyshyly, A. S. (1967). *Yssledovanyia psykhohohy y ustanovy*. [Studies in the psychology of attitude]. Tbylysy : Metsnyereba. [in Russian].
15. Psykhohohichni tлумachnyi slovnyk naisuchasnyshykh terminiv. (2009). Kharkiv: Prapor. [in Ukrainian].
16. Sabadukha, V.O. *Diisnyi zmist kazkovykh obraziv z tochky zoru konkretnoho liudynoznavstva*. [The real meaning of fairy-tale images from the point of view of specific anthropology]. Psykhohohi-pedahohichni problemy rozvytku suchasnykh osvithnikh tekhnolohii: Zb. nauk. prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia: SNU im. V. Dalia, 2004. [in Ukrainian].
17. Sabadukha, V. O. (2019). *Metafizyka suspilnoho ta osobystisnoho buttia*. [Metaphysics of social and personal existence]. Ivano-Frankivsk: IFNTUNH. [in Ukrainian].
18. Sabadukha, V., Sivokoneva H. *Znaiomstvo uchniv pochatkovykh klasiv z sotsialnym mekhanizmom zhyttiebezpechennia (za materialamy ukrainskykh kazok)*. [Familiarization of primary school students with the social mechanism of life support (based on Ukrainian fairy tales)]. Visnyk Luhanskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (pedahohichni nauky). Luhansk : 2006. №16 (111). [in Ukrainian].
19. Sabadukha, O. V., Ovcharenko S. M. *Naukovo-metodychni rekomendatsii po kursu psykhohohi-pedahohichnoi antropologii dlia vchytelia pochatkovykh klasiv zahalno-osvitnoi shkoly*. [Scientific and methodical recommendations for the course of psychological and pedagogical anthropology for primary school teachers]. Luhansk : Hlobus, 2010. [in Ukrainian].
20. Sepetyi, D. (2016) Chomu isnuie "Vazhka problema svidomosti". [Why there is a "severe problem of consciousness"]. *Filosofska dumka*, 2, 30-38. [in Ukrainian].
21. Uznadze, D. N. (1966). *Psykhohohycheskye yssledovanyia*. [Psychological research]. Moskva : Nauka. [in Russian].

22. Ukhtomskyi, A. A. (1978). *Yzbrannye trudy*. [Selected works]. Leningrad : Nauka. [in Russian].
 23. Ukhtomskyi, A. A. (1973). *Pysma*. [Letters.] Novy myr. №1. [in Russian].
 24. Freid, Z. (1990). *Psykhohohyia bessoznatelnoho*. [Psychology of the unconscious]. M. : Prosveshchenye. [in Russian].

25. Khekkhauzen, Kh. (1986). *Motyvatsiya y deiatelnost*. [Motivation and activity]. Moskva : Pedahohyka. [in Russian].
 26. Levine, J. (1983). Materialism and Qualia: The Explanatory Gap. In: *Pacific Philosophical Quarterly*. P. 354–361.

Надійшла до редколегії 29.08.22
 Рекомендована до друку 21.11.22

Oleksii Sabadukha, PhD (Philosophy)

ORCID: 0000-0002-7227-1278

The Ukrainian Association of Psychosomatic Therapy, Zhytomyr, Ukraine

MOTIVATION AS A CONSTITUENT ELEMENT OF HUMAN PSYCHE

The article examines the fundamental influence of human motivation on human inner and outer worlds. The views of Aristotle were used as the methodological basis to study the causality of the existence of things and phenomena, and as the theoretical basis Kurt Lewin's psychological field theory was used. The main ways of forming motivation, specifically, the upbringing process and assimilation to the social mechanism of livelihood (the relations of distribution, exchange and ownership) were researched. The connection between motivations, attitudes and dominance has been established. It is proved that motivations form a certain hierarchy of attitudes that are fixed in the human brain as dominants. The influence of motivation on the formation of human typology has been studied: dependent personality, mediocre personality, mature personality and a genius.

It has been substantiated that a person of a dependent spiritual development is motivated by immediate needs, the intentions of their consciousness are directed to his body and relations of distribution, and the attitude is a stimulus. The life of a dependent person is focused on pleasure, the dominant is in the area of the striatum; behavior is dominated by the simplest forms of adaptation (stimulus – reaction), and language during communication reflects the bodily needs and desires for satisfaction.

It has been further examined that a person of mediocre (reproductive) level of spiritual development is motivated by success, the intentions of his consciousness are directed to his ego, cognition of exchange relations, and attitude is the motive. The life of a mediocre person is built on the principle of reality, and the dominant migrates from the striatum to the prefrontal cortex. Behavior reproduces typical forms of behavior, and language reflects the desire for profit (economic, political, legal, psychological, ideological).

It has been concluded that a person of a personal level of spiritual development is motivated by the needs of society, the intentions of their consciousness are aimed at mastering the laws of society, morality, holistic knowledge of relations of distribution, exchange and property, and interest is the attitude. The person's life is governed by duty, and the dominant is mainly in the prefrontal cortex. Behavior patterns of a mature person are focused on asserting the interests of society, and language reflects the interests of society, its values, goals and national security.

Finally, it has been proved that a person of genius level of spiritual development is motivated by the need of finding the truth, the intentions of their consciousness are aimed at mastering the metaphysical laws of existence, and the ideal is the main attitude. The life of a genius is focused on creativity, the dominant is stably in the prefrontal cortex. In behavior, genius is focused on the establishment of ideals, and language reflects the ideals as a combination of Truth, Goodness and Beauty.

Keywords: motivation, causality, psyche, consciousness, stimulus, motive, interest, ideal, attitude, dominant, principles of life.